

Ervin DOLENC*

GLAVNI PROBLEMI SLOVENSKE KULTURE V PRVI JUGOSLAVIJI

Nova državna meja na Karavankah je večino Slovencev leta 1918 postavila v povsem drug svet. Kot so pokazali dogodki s t. i. Državo SHS od konca oktobra do decembra 1918, vsekakor ne drži, da Slovenci takrat ne bi bili dovolj zreli za samostojno državo. Kot ugotavlja Jurij Perovšek, tudi nepripravljeni niso bili. V kontekstu tedanjih evropskih političnih razmer so bili za kaj takega preprosto premajhni in prešibki. Slovenci so bili pred prvo svetovno vojno za tisti čas sicer povsem razvit narod, ki je imel za samostojno narodno življenje večino potrebnih narodno-kulturnih ustanov, svoje časopise in oblikovan knjižni jezik. Slovenskemu meščanstvu kot nosilcu nacionalne ideje naj bi manjkala le t. i. druga polovica, to je gospodarsko oziroma podjetniško meščanstvo. Podobno pomanjkljivost lahko ugotovimo tudi v kulturi. Razmeroma zadovoljivo splošno izobraženost, ki jo najjasneje kaže okrog 90% pismenost, je pri polnem razvoju intelektualne strukture oviralo izrazito pomanjkanje primernih kulturnih ustanov, ki bi slovenske izobražence lahko vzdrževale doma. Šele menjava državnega okvira leta 1918 je namreč prinesla slovenizacijo in pomembno izpopolnitev izobraževalnega sistema, posledično pa tudi ustanovitev - 70 let politično onemogočane - prve slovenske univerze. Od 10. leta starosti naprej se je pred tem velika večina izobraževala v nemščini, od končane srednje šole pa tudi v tujini, kar je v veliki meri omejevalo možnosti izobraževanja in hkrati pospeševalo ločevanje izobraženih od slovenske narodne skupnosti. Ustanovitev univerze, narodni gledališči v Ljubljani in Mariboru, narodni in mestni muzeji, Državna študijska knjižnica in glasbeni konservatorij v Ljubljani so Sloveniji omogočili mnogo večjo koncentracijo intelektualcev, kot jo je bila sposobna pred letom 1918. Ljubljanska univerza pomeni pravi začetek slovenske znanosti. Ko je slovenščina postala uradni jezik v vseh uradih, na univerzi pa so pospešeno razvijali slovensko strokovno terminologijo lahko o njej govorimo kot o kultiviranem evropskem jeziku, bolj ali manj enakovrednem sosednjim. Vzporedno s tem procesom je bil bistveno zaokrožen šele v jugoslovanski državi tudi proces oblikovanja slovenskega podjetniškega meščanstva. To res ni nikoli dosegalo take akumulacije kapitala, ki bi posredno v večji meri omogočal vzdrževanje visoke umetnosti, vendar je bilo slovensko podjetniško meščanstvo za kaj takega verjetno še premlado.

"Državni prevrat" pomeni prelomnico tudi za slovensko samozavest. Po uresničenju sanj in postopnem sestopu na trdna tla se je namreč začel proces, ki je v dobrem desetletju dokončno pokopal možnosti za etnično, se pravi kulturno združitev Jugoslovanov, o kateri so mnogi Slovenci, da bi ubežali svoji nacionalni

* Zgodovinar, dr., znanstveni sodelavec.

majhnosti in šibkosti, dolgo sanjali. Na anketo o slovenskem jezikovnem približevanju drugim Jugoslovanom je slovenski pisatelj Fran Milčinski leta 1913 odgovoril: *"Tesen je pač naš dom, tesen kakor rodbinska rakev! Najnaravnejša rešitev iz teh morečih spon, bi bilo zbliževanje in končna jezikovna združitev s Hrvatmi."* Občutek majhnosti je tudi med preprostimi ljudmi tako razširjeno in od narodnega samozavedanja sredi prejšnjega stoletja do danes trajajoče ter globoko v podzavest vsidrano občutje pri Slovencih, da bi mu lahko kratko rekli kar "slovenska tesnoba". To pa je pomemben vzrok za razne oblike slovenske samomorilnosti ali kot je to imenoval Vasilij Melik, za "značilno slovensko bolezen samoodrekanja in samoodpovedovanja." Ena od teh so nedvomno tudi razni poskusi slovenskih intelektualcev, da bi se z navezavo oziroma na zadnji stopnji z združitvijo Slovencev z nekim večjim sosednjim narodom razbremenili odgovornosti nenehnega boja za etnični obstanek. Od ilirizma, prek podleganja nemški kulturni prevladi (primer Karla Dežmana, Fritza Pregla idr.), do integralnega jugoslovanstva pa so Slovenci vedno našli dovolj notranje moči, da so bile skušnjave zunanjega integralizma slej ali prej zavrnjene. Ustanovitev prve jugoslovanske države v postopni emancipaciji od te tesnobe predstavlja pomembno prelomnico. V približno petih letih skupnega jugoslovanskega življenja, ko so slovenski intelektualci počasi dojeli realnost političnih, gospodarskih in kulturnih razmerij v državi, se je začel proces razčiščevanja dileme: ali vztrajati pri slovenski kulturni posebnosti in prevzeti odgovornost za določeno kulturno izolacijo, ali se prepustiti počasni asimilaciji v politično in številčno dominantnejšo, vendar v povprečju slabše razvito srbohrvaško kulturo.

Glavni problemi slovenske kulture ob prehodu iz habsburške monarhije v prvo jugoslovansko državo leta 1918 so bili torej naslednji:

Imeli smo sicer precej učinkovit, vendar pretežno nemški in zelo pomanjkljiv izobraževalni sistem. Zlasti srednje šole so bile skoraj povsem nemške, univerzitetni študiji pa daleč, zunaj etničnega prostora. Daleč od doma so delovali tudi slovenski znanstveniki. V umetnosti so po kakovosti dosegali takratno evropsko raven le nekateri slikarji, zlasti impresionisti in maloštevilni literati (Ivan Cankar, Oton Župancič).

Ustanovitev prve jugoslovanske države leta 1918 pomeni za slovensko kulturo pomembno prelomnico. Boj za nadzor nad državno upravo in kulturnimi ustanovami je hkrati potekal na dveh ravneh. Po prevzemu oblasti so se slovenski politiki trudili predvsem za slovenizacijo ostankov prej privilegirane nemštva. Istočasno s hitrim in neizbežnim porazom Nemcev so poskušali zavzemati čim boljši položaj na izpraznjenem prostoru različni slovenski politični krogi.

Edino deželno središče, kjer so živeli Slovenci in ki je po italijanski zasedbi Primorske in vzpostavitvi meje med Nemci in Slovenci na Karavankah ostalo v novi jugoslovanski državi, je bilo upravno središče dežele Kranjske, Ljubljana. Ljubljana je že od razmaha slovenskega narodnega gibanja v šestdesetih letih 19. stoletja počasi preraščala vlogo središča avstrijske regije in pridobivala pomen slovenske narodne metropole, kar so poskušali nemški nacionalisti zavirati. Deloma je v tem smislu konkurenco Ljubljani do leta 1918 predstavljal Trst, ki je bil največje slovensko mesto, kljub temu da so v njem imeli večino Italijani (57.000 Slovencev od 230.000 vseh prebivalcev leta 1910, Ljubljana okrog 50.000 prebi-

valcev). Nemci na Kranjskem so zaradi zaostrenih mednacionalnih odnosov leta 1919 utemeljeno pričakovali povečan politični pritisk zlasti na svoje kulturne ustanove. Tiste ustanove, ki so bile registrirane kot društva, so zaradi suma protidržavne ali protistatutarne dejavnosti navadno dobile državni nadzor in so z odhajanjem Nemcev in sprejemanjem novih članov v nekaj letih spremenile nacionalno strukturo članstva ter tako postale slovenske. Nemška manjšina v Sloveniji (leta 1921 je ostalo še 41.500 Nemcev) je izgubila politični in kulturni vpliv, večinoma pa je obdržala gospodarsko moč, zlasti v Mariboru, kjer je ostalo še več kot 20% nemškega prebivalstva. V Ljubljani so Slovenci tako prevzeli pomembne kulturne institucije kot so dramsko gledališče, filharmonično družbo in kazinsko društvo, vse tri z reprezentančnimi stavbami v središču mesta. V Celju so prevzeli Nemško hišo, v Mariboru pa kazinsko društvo in gledališče.

Dr. Karel Verstovšek (1871-1923), štajerski katoliški politik, je bil poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in deželni vladi za Slovenijo v letih 1918-1920. Vodil je slovenizacijo in izpopolnitev osnovnega in srednjega šolstva ter odločilno vplival na ustanovitev prve slovenske univerze v Ljubljani leta 1919.

Šele z vstopom v Jugoslavijo je bil poslovenjen velik del osnovnih šol na Štajerskem. Še leta 1900 je bila nemščina učni jezik na tretjini osnovnih šol na spodnjem Štajerskem in na desetini osnovnih šol na Kranjskem. Ob obisku ameriške študijske komisije za bodočo razmejitev med Jugoslavijo in republiko Avstrijo so štajerski Nemci 27. januarja 1919 v Mariboru organizirali nasilne demonstracije, v katerih so sodelovali tudi nemški učitelji, ki so na ulice pripeljali cele razrede otrok. Slovenska šolska oblast je po teh dogodkih začela intenzivneje odpuščati nemško usmerjene učitelje in nastavljal slovenske. Po demonstracijah so na Štajerskem odpustili 36 srednješolskih in 200-300 osnovnošolskih učiteljev. Večina odpuščenih nemških učiteljev se je izselila v Avstrijo. Pri tem je bil zelo

dobrodošel prvi val slovenskih učiteljev, ki so v Jugoslavijo pribežali s Primorske. Samo do italijanske šolske reforme (popolna italijanizacija šolstva), ki so jo začeli izvajati leta 1923, je s Primorske v Jugoslavijo pribežalo 355 slovenskih učiteljev, pozneje pa še 200-300. V prvih dveh letih po prevratu so ustanovili skoraj 150 novih razredov po slovenskih osnovnih šolah.

Slovenizirali so skoraj vse srednje šole na slovenskem ozemlju, ki je pripadlo Jugoslaviji. Prej je bila na tem ozemlju slovenska samo zasebna škofijska gimnazija v Št. Vidu nad Ljubljano, 7 srednjih šol je bilo povsem nemških, 6 pa dvojezičnih. Za potrebe nemške manjšine je nekaj let ostala samo realna gimnazija v Ljubljani. Poslovenili so vseh osem učiteljišč, od katerih je bila prej polovica dvojezičnih, polovica pa nemških, slovenskega učiteljišča ni bilo. V Ljubljani je bila na novo ustanovljena trgovska akademija. Krono vseh teh prizadevanj gotovo predstavlja ustanovitev ljubljanske univerze s petimi fakultetami poleti 1919. To je bila nedvomno najpomembnejša pridobitev za razmah in ureditev slovenske znanosti. Ljubljanska univerza je kmalu dobila simbolični pomen vseh slovenskih kulturnih pridobitev v novi državi. Po odhodu demokratske stranke v opozicijo leta 1925 so tako rekoč vse slovenske politične organizacije ob občasnih grožnjah pri sprejemanju državnega proračuna zagovarjale neokrnjeno univerzo v Ljubljani.

Postopoma so se oblikovale posamezne znanstvene discipline tudi prek interesnih združenj, ki so skrbela za strokovno literaturo svojega področja. Na novo so v prvih letih ustanovili Umetnostnozgodovinsko društvo, Bogoslovno akademijo, Etnografski inštitut oz. muzej, Znanstveno društvo za humanistične vede in Geografsko društvo. Še iz avstrijskih časov sta delovali znanstveni društvi Slovenska matica (1864) in Pravniki (1889). Slovenski izobraženci so si od leta 1921 prizadevali za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki je bila uresničena šele konec tridesetih let (1938). Bivša licejska oz. študijska knjižnica za Kranjsko v Ljubljani in knjižnica Zgodovinskega društva v Mariboru sta dobili pravico do obveznega izvoda vsake v Sloveniji tiskane publikacije. Sistematično zbiranje vsega narodnega tiska na enem mestu namreč veliko pomaga pri njegovem preučevanju in nadaljnjem znanstvenem raziskovanju.

Slovenski leposlovni ustvarjalci so imeli staro organizacijsko tradicijo: Društvo slovenskih pisateljev od leta 1872. Leta 1920 so jo nadaljevali z Društvom slovenskih leposlovcev oz. (od 1923) književnikov in se zlasti zaradi jezika niso združevali na jugoslovanski ravni kot so to naredili likovni, glasbeni in gledališki umetniki.

Slovensko gledališče v Ljubljani je bilo obujeno že mesec dni pred koncem vojne. V sezoni 1919/20 so prvič igrala tri slovenska profesionalna gledališča: v Ljubljani, Trstu in Mariboru. Tržaški ansambel se je po požigu Narodnega doma v Trstu 13. 7. 1920 razšel po manjših amaterskih odrih v tržaških predmestjih, deloma pa emigriral v Jugoslavijo. Slovenska dramska društva so do leta 1923 prevzela še mestni gledališči v Celju in na Ptuj. Ljubljansko in mariborsko gledališče sta bili kmalu podržavljena, kar pa ni rešilo njune nenehne denarne krize.

V glasbenem ustvarjanju so po neuspelem poskusu iz leta 1908 Slovenci leta 1919 dobili svojo filharmonijo, leto kasneje pa še glasbeni konservatorij. Ta je bil potem v letih 1926 in 1927 podržavljen.

Za ohranjanje slovenskega likovnega spomina je leta 1918 začelo skrbeti društvo Narodna galerija. Decembra 1928 je Narodna galerija odprla stalno retrospektivno razstavo starejše slovenske likovne umetnosti v ljubljanskem Narodnem domu. Leto pred tem uspehom so si mlajši likovniki prizadevali še za Moderno galerijo, ki se je začela uresničevati šele konec tridesetih let (1938). Medtem ko so imeli gledališki igralci možnost izobraževanja na glasbenem konservatoriju, so pobude za likovno akademijo v Ljubljani ostale neuresničene.

V kulturno-civilizacijskem pomenu je bil za Slovence prehod v novo državno skupnost leta 1918 svojevrsten kulturni šok. V avstrijskem delu habsburške monarhije so Slovenci v pismenosti nekoliko presegali povprečje. V Jugoslaviji so se znašli v povsem drugačnem okolju. Po popisu prebivalstva leta 1921 je bilo v slovenskem delu nove države skoraj 90% pismenih, medtem ko je bralo in pisalo v vseh ostalih delih države skupaj povprečno le dobrih 40% prebivalcev. V osrednji Srbiji je bila pismenost razširjena okrog 30%, v Makedoniji, na Kosovu (takrat t.i. Južna Srbija), v Črni gori in tudi med bosanskimi muslimani pa še bistveno manj. Temu primerna je bila splošna izobrazba južne polovice države, nizki šolski standardi, zelo slab šolski obisk, slabe organizacijske sposobnosti prebivalstva, slabo nadzorovana in zato skorumpirana uprava ter končno tudi vprašljiva sposobnost demokratičnega političnega odločanja. Vse te probleme so Slovenci dojeli šele v prvih letih po združitvi. Pred tem so bili Slovenci v svojem jugoslovanskem navdušenju, zlasti po srbskih zmagah v Balkanskih vojnah 1912-1913, do teh stvari brezbrizni. Spričo nezadržnega germanizacijskega pritiska na Koroškem in Štajerskem se je zdela povezava s Hrvati in Srbi v okviru trialistično preurejene habsburške monarhije ali celo širše edina možna in nujna rešitev. Kako bi bila ta povezava urejena, ni bilo tako pomembno.

V primerjavi z drugimi pokrajinami v novi državi je bila v Sloveniji zelo dobro razvita predvsem osnovna šola, pa tudi strokovno, predvsem kmetijsko šolstvo. Za polovico boljši kot v drugih delih države je bil obisk šol, še večje razlike pa so bile v številu šolskih oddelkov in učiteljev na število prebivalcev. Pri srednjih in visokih šolah so bila ta nesorazmerja mnogo manjša. Pospešeno ustanavljanje gimnazij in učiteljišč v drugih delih države je bilo v veliki meri plod prosvetne politike demokratov v prvi polovici dvajsetih let. V prvem desetletju Jugoslavije je bil indeks rasti števila osnovnih šol v celi državi 137, gimnazij in realk 169, učiteljišč pa 191.

Velike kulturno-civilizacijske razlike med posameznimi pokrajinami nove jugoslovanske države so bile gotovo največji problem njene kulturne politike. V tem smislu so veliko vlogo igrala prizadevanja za izenačitev zakonodaje na tem področju. Vendar je politika najmočnejših strank v novi državi (srbske radikalne stranke in demokratske stranke), v prvi vrsti izsiljena vidovdanska ustava (1921), onemogočila učinkovito parlamentarno delo. Večina reorganizacije državne uprave je bila izvedena mimo parlamenta, z vladnimi naredbami in odredbami. Z vsako spremembo v upravi so se pristojnosti pokrajinskih upravnih organov krčile in prehajale na centralno vlado v Beogradu. Ureditve se je s tem vse bolj prilagajala stari srbski ureditvi, ki je bila po francoskem vzoru izrazito centralistična.

Politična uprava, konkretno minister, je imela veliko moč pri urejanju šolstva

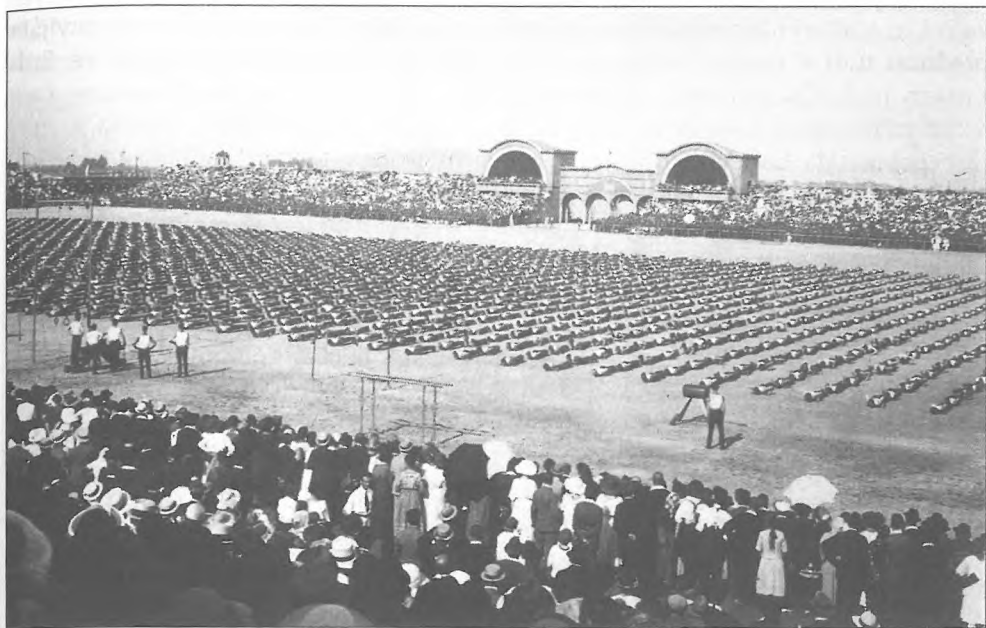
tudi z odloki o učnih načrtih. V Sloveniji so vsa dvajseta leta skupaj s šolskimi zakoni ostali v veljavi stari avstrijski učni načrti, ki so jih sproti popravljali. V prvih letih so na račun nemščine dobili učne ure slovenščina, srbohrvaščina in francoščina. Šolske reforme so postopoma izenačevale učne načrte v vsej državi po vzoru srbskih šolskih razmer, kar je slovenskemu šolstvu prinašalo kakovostni padec glede kakovosti.

Do kraljeve diktature je bilo samo za osnovno šolo izdelanih več kot deset različnih zakonskih predlogov in nekaj manj za srednje šole ter univerze. Vsi ti predlogi so bili ob vsaki menjavi vlade (od 1918 do 1929 se jih je zamenjalo 24) umaknjeni iz parlamentarne procedure in izročeni strokovnjakom v predelavo. Nova enotna šolska zakonodaja je bila uvedena šele po ukinitvi parlamenta v letih 1929 in 1930.

Zakonska ureditev kulturnih dejavnosti v Sloveniji in v vsej Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila torej zmedena, neenotna in nedorečena. Razen redkih izjem so v kulturi veljali zakoni prejšnjih držav na tem prostoru: v Sloveniji, Dalmaciji ter deloma Bosni in Hercegovini avstrijski; na Hrvaškem in v Slavoniji ogrski; v Vojvodini in južneje od teh pokrajin pa srbski in črnogorski. Z urejanjem zadev iz Beograda so se ti zakoni mešali s staro srbsko zakonodajo. Pri tem je prihajalo do dvoumnosti in očitnih zakonskih nasprotij, kar je omogočalo samovoljo nižjih upravnih oblasti, političnih strank in posameznikov. Zaradi spolitizirane uprave in nepretrgane politične krize, ki je ureditev uprave onemogočala, so mnogi slovenski kulturni delavci uvedbo diktature 6. januarja 1929 sprva sprejeli naklonjeno. Poudarjena unitaristična politika diktatorskih vlad pa jim je prinesla samo še eno razočaranje.

Temeljno vprašanje slovenske kulturne politike je bil iz prejšnjega časa podvodni kulturni boj med katolicizmom in liberalizmom ter s tem sporom pogojen odnos do slovenstva in jugoslovanstva. Pri liberalcih je bila v ospredju ideja integralnega jugoslovanstva, t.i. unitarizma. Novo jugoslovansko nacijo naj bi postopoma sestavili, zaradi tisočletne ločenosti, kulturno še različni Srbi, Hrvati in Slovenci. Država naj bi si prizadevala te razlike čim prej izničiti in ustvariti enoten jugoslovanski narod. Taka kulturnopolitična usmeritev je bila zlasti v Sloveniji in na Hrvaškem problematična, ker so bile dežele iz bivše Avstroogrske upravno, gospodarsko in kulturno precej bolj razvite od kraljevin Srbije in Črne gore. V Srbiji pa projekt enakopravnega poenotenja sprva ni bil sprejemljiv, ker so novo državo razumeli kot veliko Srbijo, ki se je razširila in predvsem združila vse Srbe na račun zmage v svetovni vojni. Zato Jugoslavija za Srbe sprva ni bilo sprejemljivo ime za novo državo, jugoslovanska ideja je namreč izviralala iz njenih habsburških dežel. Vladajoči srbski krogi so sčasoma idejo integralnega jugoslovanstva preprosto priredili in posvojili v smislu, da je treba druge posrbiti. Demokratska stranka, v katero so se združili tudi slovenski liberalci v JDS, je zagovarjala tak idealističen in zato naiven koncept enakopravne stopitve vseh močno različnih prebivalcev nove države v enoten narod (podobno kot "melting pot" - "talilni lonec" v ZDA), vendar sta stranka in njen unitaristični koncept tudi v času, ko je dobila največjo podporo med jugoslovanskimi volivci (novembra 1920), ostala v vseh pokrajinah v manjšini. V drugi polovici 20. let pa se je zaradi očitne neenakopravnosti bivših habsburških dežel s "Srbijanci" celo pridružila

najhujšemu nasprotniku "beograjske čaršije" Stjepanu Radiću v Kmečko demokratski koaliciji.

Sokolski zlet leta 1922 za Bežigradom v Ljubljani. Sokol je bil najbolj množično in s tem tudi najbolj vplivno društvo slovenskih liberalnih krogov, zato ga Jugoslovanska, od leta 1924 Samostojna demokratska stranka, ni izpustila izpod svojega vpliva.

Integralno jugoslovanski koncept slovenskih liberalcev je v prvem obdobju nove države triumfal. V veliki meri je slonel na predvojni idejni tradiciji, ki se je nenadoma uresničila, čeprav nepopolno. Prizadevanje za etnično in kulturno združitev z ostalimi Jugoslovani, ki bi zaustavila asimilacijske pritiske Nemcev in Italijanov, je imelo tudi ugodne politične posledice. Centralistična državna ureditev, ki bi to zlitje pospeševala, bi hkrati onemogočala prevladujoči vpliv političnega katolicizma v Sloveniji. Center nove države, kjer so katoliki postali konfesionalna manjšina, je bil v njenem pravoslavnem delu. Centralistična ureditev bi tako oslabil v Sloveniji izredno močno katoliško cerkev, ki se je žilavo upirala krčenju svojega vpliva in laizaciji javnega življenja. V avstrijski dobi so slovenski liberalni nacionalisti s svojim prizadevanjem za izpopolnjevanje slovenske kulture uživali tudi podporo velike večine slovenskih izobražencev. Po ustanovitvi skupne jugoslovanske države je slovenska kultura zanje izgubila politični naboj in se z upiranjem srbizaciji pokazala celo kot ovira. Zaradi jugoslovanskega unitarističnega koncepta so slovenski liberalni politiki v Jugoslaviji v glavnem izgubili intelektualno podporo, kmalu pa tudi večino drugih volivcev, doživljali so nenehne politične cepitve ter čedalje večjo osamljenost.

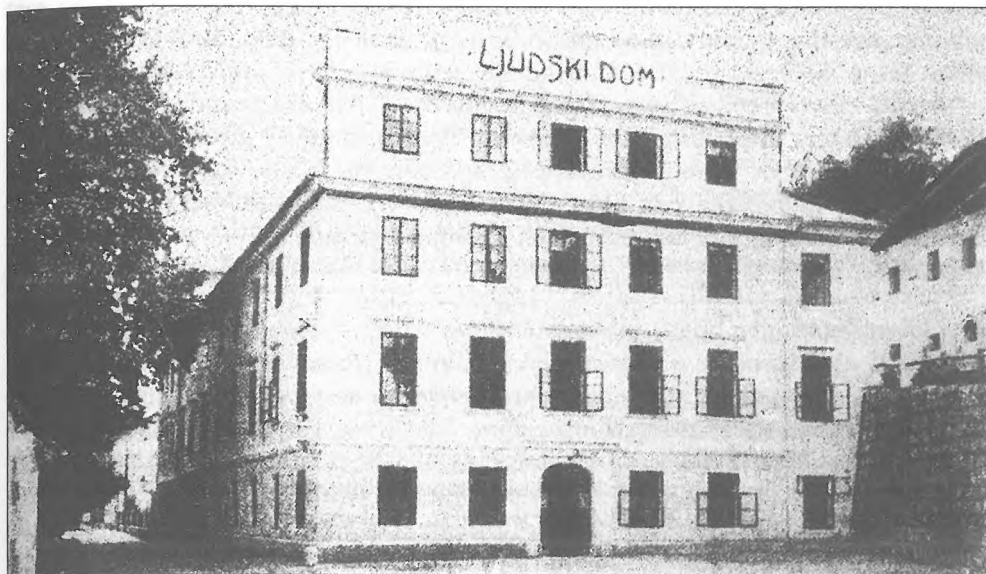
Pri katoliških politikih so bili pogledi na to vprašanje v prvih dveh letih nove državne skupnosti bolj zmedeni. SLS je do leta 1917, ko se je po razkolu zamenjalo njeno vodstvo, vodila protisrbsko politiko. Zato je v spremenjenih poli-

tičnih razmerah po letu 1918 poudarjala jugoslovansko usmeritev. Šele po volitvah v konstituanto novembra 1920 in ob ustavni razpravi je federalna upravno-politična usmeritev v SLS dobila polno veljavo. Nasproti pravoslavni večini in vladarju bi večja avtonomija Slovenije katoliškim politikom zagotavljala prednost tudi v versko kulturnem boju. Upravno-politični avtonomiji je na kulturnem področju ustrezala samobitnost slovenske kulture in jezika, znotraj pretežno srbohrvaške Jugoslavije torej kulturna avtonomija. Katoliška stranka je kulturo pojmovala kot staro domeno Cerkve in se je v kulturni politiki predvsem borila za ohranjanje njenega vpliva. Njena kulturna politika si je poleg tega največ prizadevala za politično avtonomijo. Po splošnem razočaranju Slovencev z novo državno skupnostjo - krivične državne meje po pogodbah iz leta 1920 in slaba srbska državna uprava, predvsem krivična davčna politika vse do leta 1928 - je njena avtonomistična politika dobila podporo dveh tretjin slovenskih volilcev. Podpora slovenskim kulturnim ustanovam, zlasti ljubljanski univerzi pa je pridobila tudi mnogo izobražencev, ki so slovenskemu katoliškemu gibanju v dvajsetih letih prinesli večjo idejno odprtost in toleranco. Velika gospodarska kriza, kraljeva diktatura in papeške okrožnice Quadragesimo anno (1931) ter Divini redemptoris (1937) v tridesetih so tudi katoliške idejne tokove zaostri in zlasti v kulturnih vprašanjih vrnili v nestrpni čas pred Veliko vojno.

Druge, manjše politične stranke so bile oblikovane na osnovi ožjih družbenih slojev in so poudarjale predvsem njihove (zapostavljene) politične interese pri upravljanju družbe. Splošno kulturni interesi so bili zanje drugotnega pomena in zato največkrat neizdelani ali parcialni. Samostojna kmetijska stranka si je v glavnem prizadevala za kmetijsko šolstvo. Narodni socialisti in marksistične stranke so izobrazbo vsaj prvotno pojmovali kot sredstvo za enakopravnejšo vključitev delavskega razreda v upravljanje družbe. Narodnim socialistom sta bili izobrazba in umetnost zlasti sredstvo za notranjo "duhovno revolucijo", ki naj bi prerodila družbo. Marksistom naj bi izobrazba pomagala pri uspešnejšem razrednem boju in pri prevzemu oblasti. V umetnosti so razlikovali buržoazno in proletarsko umetnost, obe v službi ideologije.

Pomembna komponenta strankarske kulturne politike se je kazala v dejavnosti strankarsko ali vsaj ideološko opredeljenih kulturnih organizacij. Politična in organizacijska dejavnost slovenskega katoliškega gibanja je v navezi s katoliško cerkvijo ter v skladu s svojo trdno hierarhijo ostala enotna. Vsa katoliška društva, ki so bila organizirana po različnih dejavnostih ali po različnih socialnih slojih, so bila vključena v osrednjo Slovensko krščansko socialno zvezo (ustanovljeno 1897). Ta je že do prve svetovne vojne združevala več kot 40.000 članov. Po vojni je z izgubo tretjine slovenskega ozemlja izgubila okrog četrtno svojih društev. Leta 1923 se je reorganizirala v Prosvetno zvezo v Ljubljani in v Mariboru ter do druge svetovne vojne spet dobila okrog 40.000 članov. Organizacijsko ali idejno najmočnejša društva v Prosvetni zvezi so se v 20. letih osamosvojila, tako telovadna društvena zveza Orel in izobraževalna zveza levičarske politične frakcije krščanskih socialistov Krekova mladina. V času najhujšega unitarističnega pritiska kraljeve diktature je oblast vsa katoliška društva razpustila (1933), zato je v tem času dobila večji pomen cerkvena organizacija za laike Katoliška akcija. Katoliške društvene zveze so bile po zamenjavi vlade leta 1935

spet obnovljene. Razen organizacij krščanskih socialistov, ki so se vse bolj nagibali k marksizmu, je katoliško gibanje s svojo razvejano politično (SLS), gospodarsko in kulturno organizacijo predstavljalo trdno in enotno politično falango v boju proti liberalizmu in takrat še nekoliko namišljenemu "velikemu" sovražniku komunizmu.

Ljudski dom v Ljubljani je bil sedež mnogih prosvetnih organizacij s katoliškega idejnega pola, med katerimi je bila tudi Prosvetna zveza.

Slovenski liberalci so se vključili v boj za množice z dvajsetletno zamudo, šele po svetovni vojni. Pod pokroviteljstvom Demokratske stranke je bila leta 1920 ustanovljena Zveza kulturnih društev, ki je do druge svetovne vojne združila okrog 50.000 članov in tako postala najbolj množična nepolitična organizacija na Slovenskem. Vendar jo je Prosvetna zveza po svoji organizacijski trdnosti in idejni povezanosti prekašala. Zveza kulturnih društev je delovala kot rahla krovna organizacija in servisni center zelo različnih nepolitičnih društev, ki so bila trdneje povezana v ožjih interesnih društvenih zvezah (npr. prosvetni odseki Sokola, razna gasilska, olupševalna, učiteljska ipd. društva).

Marksistična politična skupina je bila najšibkejša in politično najbolj razbita. Po zatrtju zadnjih komunističnih organizacij leta 1924 so se na kulturnem področju združevali v društveni zvezi Svoboda (2000 članov). Kultura se je večkrat pokazala kot najbolj pripravna dejavnost za skrivanje prepovedane politične propagande. Liberalni in marksistični politiki so z graditvijo svoje organizacijske mreže zamudili pravi čas.

V dvajsetih letih so se pomena dobre in množične, ne le politične organizacijske mreže zavedli vsi slovenski politiki. Temu lahko v največji meri pripišemo dejstvo, da so Slovenci v tem času gotovo dosegli nekakšen mobilizacijski višek. Konec dvajsetih let je bila v kulturnih društvih organizirana več kot desetina vsega prebivalstva. Če upoštevamo pretežno patriarhalnost takratne

družbe, to pomeni znatno več, vsaj četrtno aktivnega prebivalstva. Dve tretjini se jih je na novo včlanilo v organizacije verjetno prav v desetletju po prvi svetovni vojni. Na to so vplivale ugodne gospodarske razmere v dvajsetih letih in navdušenje nad uspelo narodno samoodločbo ter graditvijo lastne države. V naslednjem desetletju, ko so zaradi prepovedi političnih strank nepolitične organizacije postale še pomembnejše, je bila rast članstva mnogo manjša. Manjša rast teh organizacij je verjetno plod gospodarske in politične (diktatura) krize ter dejstvo, da je boj za množice v dvajsetih letih že izčrpal večji del tovrstnega potenciala med prebivalstvom. Kljub temu, da je kultura največkrat ostajala v službi ideologije in politike, je to tekmovalno organizacijsko gibanje med širokim slojem prebivalstva širilo organizacijske sposobnosti, bralno kulturo in splošno razgledanost ljudi. To pa je Slovenijo (v nasprotju s prizadevanji vlade) kako-vostno samo še bolj ločevalo od ostalih pokrajin v državi.

LITERATURA

- Ervin Dolenc: Kulturni boj: Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS. Ljubljana 1996.
Slovenci v desetletju 1918-1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana 1928.
Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939.
Cerkev, kultura in politika 1890-1941: simpozij 1992. Ljubljana 1993.
Slovenska trideseta leta: simpozij 1995. Ljubljana 1997.